

“Kaza”nın Ardından: Afşin-Elbistan Linyit Havzası’nın Kısa ve Hazin Tarihi...¹

Dr. Nejat Tamzok

Maden Yüksek Mühendisi

Dünya madencilik tarihinde örneğine kolay rastlayamayacağımız boyutta bir olaya Şubat ayının ilk günlerinde ülkemizde şahit olduk. Afşin-Elbistan Linyit Havzası’nda, yaklaşık üç yıldır kamu adına özel bir firma tarafından işletilmekte olan Çöllolar Açık Kömür Ocağı’nda, ilki 6 Şubat ve diğeri 10 Şubat 2011 tarihlerinde arka arkaya devasa boyutlarda iki heyelan meydana geldi.

Heyelanlar, yaklaşık 2,7 kilometrekarelik bir alanı yerle bir etti. Kayan heyelan malzemesi 50 milyon metreküpten fazlaydı. Ocak kullanılamaz hale geldi.

Ne yazık ki heyelan can kaybına da neden oldu: İki işçi heyelandan ölü olarak çıkarıldı, ikisi mühendis 9 kişi ise halen heyelan malzemesi altında çıkarılmayı beklemekte.

Dünya madencilik literatürüne geçecek çaptaki olayın nedenleri halen araştırılmakta. Şüphesiz, olayın tarafı olan çok sayıda kuruluş tarafından araştırmalar yapılacak ve değişik bakış açılarına sahip çok sayıda kaza raporu hazırlanarak kamuoyu ile paylaşılacaktır.

Madencilik endüstrisindeki kazaların hiçbir zaman kader olmadığı, kazaların hemen her zaman mühendislik faaliyetleri ile önlenebilecekleri tartışılmaz bir gerçektir. Ancak, hepimizin gözleri önünde gerçekleşen bu kazayı, sadece kömür işletmesinin sınırları içerisine hapsolmuş bir teknik analizle izah edebilmek yeterli midir?

Gerçekte, hemen her madencilik kazasının arka planında yönetsel hatalarla örülmüş bir geçmişi bulabilmek mümkündür. Ülkemizi sarsan bu kazanın arka planı ise, ülkemiz enerji sektöründe bir umutken hızla bir hayal kırıklığına dönüştürülen Afşin-Elbistan Linyit Havzası’nın kısa ve hazin tarihi içerisinde tüm çıplaklığıyla önümüzde durmaktadır.

Afşin-Elbistan Linyit Havzası’nın hikâyesi 1966 yılında başlar. O yıl, Batı Alman Devleti teknik yardımı çerçevesinde MTA ile bir Alman firmasının işbirliğinde kömür arama çalışmaları başlatılmış ve hemen bir yıl sonra havzadaki linyitin varlığı tespit edilmiştir.

1966 yılının Türkiye’inde, enerji arz güvenliği kavramı henüz gündemde yoktur. Elektrik üreten santrallerin yüzde 38’i memleketin suyunu bir diğer yüzde 38’i ise memleketin kömürünü kullanmaktadır. O tarihlerde daha ne doğal gaz ne de ithal kömürün adı geçer.

Ama ithal petrolün elektrik üretimindeki kullanımı, o dönemde giderek artmaktadır. 1966 yılında elektrik santral gücünün yaklaşık yüzde 24’ü petrole dayalıyken, bu oran hızla yükselir. Yerli kömürün payı ise aynı hızla düşmektedir. Sadece altı yıl sonra 1972 yılında petrole dayalı kurulu güç yüzde 42 oranını bulur. Aynı yıl yerli kömüre dayalı kurulu gücün payı ise yüzde 25 düzeyine kadar geriler. Tehlike geliyor demektir.

¹ Bu makale, 5 Nisan 2011 tarihli Cumhuriyet Enerji Dergisi’nde (Sayı:22, s.10-11) yayımlanmıştır.

Ve çok geçmeden fırtına patlar: Orta Doğu ve İran'daki siyasi gelişmeler petrol krizlerine yol açmıştır. Elektrik üretiminde petrole olan yüksek bağımlılık, 1973 sonrası petrol fiyatlarında ortaya çıkan aşırı artışlarla birleşince, ülkede ağır bir enerji bunalımı ortaya çıkar. Söz konusu bunalım, ülkemizin 1980 sonrasında içine girdiği talihsiz dönemin oluşmasında rol oynayan en önemli etkenlerden biri olacaktır.

Türkiye, o dönem enerji krizini memleketin kömürüyle aştı: Tüm imkânsızlıklara rağmen, o dönemki enerji yönetimleri yerli kömür rezervlerini seferber ettiler. 1977-1987 yılları arasındaki 10 yılda, kömüre dayalı toplam 3.820 megavat büyüklüğünde bir elektrik üretim kapasitesi yaratılabildi. Söz konusu kapasite 1987 yılındaki toplam kurulu gücün yaklaşık üçte birine karşılık geliyordu.

Dolayısıyla, 1970'li yıllarda yüzde 40'lara varan elektrik üretimindeki ithal kaynak bağımlılığı, yerli kömür kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki kamusal tercih sayesinde 1987 yılı geldiğinde yüzde 20'ler seviyesine düşürülebilmştir. İthal kaynak bağımlılığındaki bu rahatlama 1990'lı yılların sonuna kadar Türkiye ekonomisi üzerinde son derece olumlu etkiler yapacaktır.

Ancak, 1990'lı yılların sonlarından itibaren elektrik üretiminde ithal kaynağı önceleyen enerji politikaları gündeme gelir. Söz konusu politikaların uygulanması, elektrik üretiminde ithal doğal gaz ve ithal kömürün hesapsız kullanımına yol açar. Politikanın bir diğer sonucu ise ülkemiz kömür havzalarının "Genel Havza Planlaması"na dayanan bir disiplin içerisinde değerlendirilebilmesi imkânının ortadan kaldırılmasıdır. Böylelikle, kömür havzalarında kaynak kaybı, verimsizlik ve iş güvenliği sorunlarına yol açılmıştır.

Uygulamalar, ülkemiz enerji arz güvenliğinin yeniden bir zafiyet içerisine girmesine neden olur. Geline noktada, ülkemizin enerji bağımsızlığı konusundaki mevcut karnesi hiç de iç açıcı değildir: 2010 yılı itibarıyla ithal kaynak bağımlılığı birincil enerji tüketiminde %72 ve elektrik üretiminde ise %55 düzeyindedir. Bu istatistikler ile ülkemiz, Dünya'da ithal enerji bağımlılığı en yüksek olan ilk 10 ülke arasına rahatlıkla girmekte olup enerji arz güvenliği bakımından son derece kritik bir noktada bulunmaktadır.

Bir Umut

Ülkemizin enerji bağımsızlığının sağlanmasına yönelik çabalar içerisinde Afşin-Elbistan Kömür Havzası'nın rolü son derece önemlidir.

1966 yılında başlayan arama çalışmalarının neticesinde, Havza, enerji hammaddeleri bakımından şanssız bir ülke için bir umut ışığı olarak görülmüştür. Bulunan kömürler, düşük kalitelidir. Ancak, elektrik üretim santrallerinde kullanılacak niteliktedir. Dolayısıyla, kömür varlığının tespit edilmesinden hemen dört yıl sonra 1971 yılında, havza kömürlerinin elektrik üretimi amaçlı değerlendirilmesine yönelik proje çalışmalarına başlanmıştır.

Projeye göre; havzadaki Kışlaköy Kömür Ocağı'ndan her yıl yaklaşık 20 milyon ton kömür üretilecek ve bu kömür toplam 1.360 megavat gücünde dört üniteli A santralına verilecektir. Yatırım çalışmaları 1973 yılında ve ilk ünitenin inşası 1975 yılında başlar. İlk ünite 1984 yılında, dördüncü ve son ünite ise 1988 yılında tamamlanır.

Ancak, havzanın, bugünlere kadar uzayıp gidecek olan problemleri baştan itibaren ortaya çıkar: A Santrali, teknik ve çevresel açıdan sorunludur. Santral, havzada bulunan linyit kömürünün özelliklerine uygun tasarlanmamıştır. Bu nedenle hiçbir zaman tam kapasitede çalıştırılmayacaktır. Çevreye olan etkilerini azaltmak bakımından yeterli donanımına sahip değildir. Dolayısıyla, yörede önemli çevre sorunlarına yol açacaktır.

Afşin-Elbistan A Santrali, yaklaşık 10 yıl çalıştıktan sonra 1994 yılında tuhaf bir özelleştirme uygulamasıyla da karşı karşıya kalmıştır. Ancak, özelleştirilemediği gibi, o dönemki enerji yönetimleri tarafından içinden çıkılmaz hukuki sorunlara yol açılmış, ciddi kamu zararları yaratılmıştır.

Her ne kadar elektrik santrali baştan itibaren çeşitli sorunlara yol açacaksa da, santrali besleyecek olan Kışlaköy Kömür Ocağı'nda durum farklıdır: Kışlaköy Ocağı'nda, ülkemiz madencilik endüstrisinde daha önce kullanılmayan ve halen ülkemizde başka örnekleri bulunmayan son derece modern yöntem ve teknolojiler, 1984 yılından itibaren kullanılmaya başlanacaktır. Söz konusu yöntem ve teknolojileri başarıyla kullanan kendi mühendis ve işçilerimiz –tüm olumsuzluklara karşın ve termik santral kömür aldığı sürece- ciddi üretim kesintilerine ya da önemli sayılabilecek iş kazalarına yol açmadan madencilik faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir.

Afşin-Elbistan Linyit Havzası, ülkemizin sahip olduğu linyit rezervlerinin yaklaşık yarısına sahiptir. Havzada bulunan kömür rezervi ile mevcut elektrik kurulu gücümüzün yaklaşık yüzde 20'si büyüklüğünde bir kurulu gücü 30 yıl boyunca besleyebilmek mümkündür.

Gerçekte, havzanın doğru planlama ile değerlendirilmesiyle, ülkemiz enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik ciddi bir katkı yapılmış olacaktır. Yörede önemli bir istihdam yaratılacak, bu durum bölgedeki göçü sınırlayacaktır. Ayrıca proje ile yörede diğer bölgesel sanayilerin gelişmesi suretiyle dolaylı istihdam da yaratılmış olacak, bölge için önemli bir gelir kaynağı oluşturulacaktır. Havzada doğru işletme yöntem ve teknolojileri ile üretilen elektriğin maliyetleri hidrolik santraller ile yarışabilecek düzeydedir. Bu bakımdan, elektrik üretiminde önemli bir maliyet avantajından da yararlanma söz konusudur.

Tüm bu nedenlerle Afşin-Elbistan Linyit Havzası, uzun bir dönem Türkiye enerji sektöründe bir umut olarak görülmüştür. Ancak havzanın yöre sanayi sektörleriyle bütünleşik, yörenin toplumsal kalkınması ve yoksulluğun azaltılarak gelir dağılımının düzeltilmesi hedeflerine yönlendirilmiş ve çevrenin korunmasını da gözetilen bir anlayışla ve bir bütün olarak projelendirilmesi gerekmektedir.

Ancak böyle yapılmamıştır. Havza, yapay olarak yaratılmış sektörlerle bölünmüş, kaynak kaybı ve iş güvenliği sorunlarına yol açması kaçınılmaz olan çalışma biçimleri uygulanmaya çalışılmıştır. Planlama hataları, başlangıçta beslenen umutları hayal kırıklıklarına dönüştürmüştür.

Bir Planlama Ucubesi

Henüz hammadde tedarik edilebilecek bir kömür ocağı hazırlanmadan ülkenin en büyük termik santrallerinden birini tesis etmek, Dünya'da örneği zor görülebilecek bir planlama hatası değilse, başka nedir?

Afşin-Elbistan Havzası kömürlerinden elektrik üretimi amacıyla yararlanmak üzere 1996 yılında ikinci bir santralin (B Santrali) yapımı için ihaleye çıkılmış ve toplam 1.440 MW kurulu gücünde 4 üniteden oluşan santral 2004 yılında tamamlanmıştır.

Santral bitmiş, ancak ortada kömür yoktur. Santralin kömür ihtiyacı, A Santrali'na kömür vermek amacıyla hazırlanan Kışlaköy Kömür Sahası'ndan karşılanmak zorunda kalmıştır. Ancak bu sefer de A Santrali için gereken kömür verilememiştir. Yanlış tasarlandığı için A Santrali'nin de tam kapasitede çalışacak durumu zaten yoktur.

İki ayrı kömür ocağından üretim yapılarak iki adet santralin tam kapasitede çalıştırılması gerekirken, tek bir ocaktan iki santral da beslenmeye çalışılmıştır. Ancak, bu durumda her iki santral da yarım kapasitede elektrik üretebilmiştir.

B Santrali için gereken kömür ocağının ihalesine, santral kurulduktan ancak üç yıl sonra 2007 yılında çıkılabildiği. İhale sonucunda Çöllolar Kömür Sahası'nın işletme hakkı 28 yıllığına özel bir firmaya verilmiştir. Sahanın kömür üretimine başlayabilmesi için bir üç yıl daha geçecektir.

İkinci santral tamamlandıktan sonra altı yıl daha bu garabet devam etmiştir. Projeye ilgisi olmayan bu çalışma şekli, kömür üretim maliyetlerinin artmasına yol açmış, nihai olarak elektrik maliyetlerine yansıyan bu yükü de her zamanki gibi vatandaş çekmiştir.

B Santrali için mevcut bir kömür sahası bulunmaması nedeniyle kömür külleri açık alana depolanmak zorunda kalmış, bu nedenle çevre kirliliği yaratılmıştır. Dolayısıyla, planlama hataları nedeniyle vatandaşın çektiği yük sadece elektrik maliyetleri değil, aynı zamanda çevre kirliliği de olmuştur. Bir yandan A Santrali baca gazı arıtma sistemleri olmadığı için diğer taraftan B Santrali ise külleri atacak yer olmadığı için çevreyi kirletmişlerdir.

B Santrali'na kömür temin edecek ocak ise havzanın tam ortasından ve havzada şevlerin kaymasına doğrudan etki edecek suyun en önemli kaynağı olan Hurman Çayı'nın hemen yanından işletmeye başlatılmıştır. Böylesi bir havza planlamasının verimsizlik, kaynak kaybı ya da iş güvenliği sorunlarına yol açması kaçınılmazdır.

Hayal Kırıklığı

Afşin-Elbistan Kömür Havzası'nın kısa tarihi, aynı zamanda yönetsel hataların bir zenginlik kaynağını nasıl bir sorunlar yumağı haline getirdiğinin de hikâyesidir. Bu kısa tarih süresince bu denli çok hatanın nasıl olup da yapılabildiğini, bir ülkenin umudunun nasıl içinden çıkılmaz hayal kırıklıklarına dönüştürülebildiğini izah edebilmek son derece güçtür.

Heyelanın nedenleri halen araştırılmaktadır: Mutlaka bir neden bulunacaktır: Ocak geometrisi, su problemi, üretim şekli ve benzeri teknik hususlar olağan şüpheliler arasındadır.

Ancak, bu olayın nedenlerini ortaya koymada sadece teknik değerlendirmeler yeterli olmayacaktır. Şüphesiz, madencilik kazalarının, siyasi ve yönetsel arka planları da bulunmaktadır ve en az teknik parametreler kadar sonuç üzerinde etkilidirler.

Havza'nın şimdilik heyelanla kesintiye uğrayan hazin hikayesi bir yanlışlıklar zinciridir. Havza'nın; elektrik üretim tesisleri, kömür madenleri, yöre sanayisi, tarımı, ormanları, su

kaynakları, toplumsal-ekonomik durumu bir arada dikkate alınarak bir bütün olarak projelendirilip işletilmesi yerine sahaların yapay olarak yaratılmış parçalar halinde taşeron firmalara işlettirilme düşüncesi, sürekli gündemde tutulan ve her seferinde başarısızlıkla sonuçlanan özelleştirme girişimleri, çok sayıda başarısız ihale girişimi, kurulu santrallerin tasarım hataları, yürütülmekte olan projelerin çevresel açıdan başarısızlıkları, havzanın bu konuda en az 150 yıllık bir deneyim ve birikime sahip bir kuruluştan alınıp, kuruluş amacı kömür üretimi olmayan bir başka kuruluşa devredilmesi ve benzeri çok sayıda hata söz konusu zincirin en önemli halkalarını oluşturmaktadır.

Bundan sonra, havzadaki kömür ve elektrik üretim faaliyetleri uzun süre sınırlı bir şekilde devam edebilecektir. B Santrali, yeniden Kışlaköy Sahası'ndan beslenmeye çalışılacak ve o saha için bir üretim zorlaması söz konusu olacaktır. Temennimiz, söz konusu zorlamanın yeni sorunlara yol açmamasıdır.

Afşin-Elbistan Kömür Havzası'nın bu yazıda ortaya konulmaya çalışılan kısa tarihi, enerji/madencilik alanında ortaya konulan son derece hatalı bir yönetim ve planlama pratiğini gözler önüne sermektedir. Bu pratiğin bir facia ile sonlanmaması mümkün değildi ve öyle de sonlanmıştır.

Dr. Nejat TAMZOK
15 Mart 2011, Ankara